

צריך מי שאינו שומע ואינו מדבר להיקרא בשם חרש, אלא בשם אחר.⁽⁵⁾

וממשיכה הבריייתא: זה וזה — החרש הנזכר, והאילם — הרי הן כפקחין לכל דבריהם.

ומפרשינן: וממאי ד"מדבר ואינו שומע" זהו "חרש", ואילו "שומע ואינו מדבר" זהו "אילם"?

דכתיב: "ואני כחרש לא אשמע, וכאלם לא יפתח פיו".

ואיבעית אימא: ראשי תיבות של "אילם" הוא כדאמרי אינשי: אישתקיל מילוליה [ניטל דיבורו].

ועתה חוזרת הגמרא למה שדייקנו ממשנתנו, שאדם המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר — חייב בראייה.

ופרכינן: והתניא איפכא: חרש המדבר ואינו שומע, ואילם השומע ואינו מדבר — פטור מן הראייה!?

ומכח קושיא זו אמר רבינא, ואיתמא רבא לפרש משנתנו כאופן השני שנזכר לעיל, שהחרש פטור גם כשהוא בן דעת [ונלמד ממצות הקהל וכדמפרש הגמרא ואזיל].

ומה שדייקנו "חרש דומיא דשוטה וקטן" לא

תיקשי לך, כי לא השוותה המשנה חרש לשוטה וקטן אלא לענין שמחה, ולא לענין ראייה:

והסורי מיהסרא משנתנו, והכי קתני:

הכל חייבין בראייה ובשמחה, חוץ מחרש המדבר ואינו שומע או השומע ואינו מדבר, שפטור מן הראייה מגזירה שוה מהקהל, וכדמפרש ואזיל.

ואע"פ שפטור — המדבר ואינו שומע או השומע ואינו מדבר — מן הראייה, הרי הוא חייב בשמחה, שהרי בר דעת הוא ואין שמחה נלמדת מהקהל, וכדמפרש ואזיל.

ואת שאינו לא שומע ולא מדבר [הוא החרש הנזכר במשנה שסמכוהו לשוטה], וכן שוטה וקטן, פטור אף מן השמחה, הואיל ופטורים מכל מצוות האמורים בתורה.

תניא נמי הכי: הכל חייבין בראייה ובשמחה, חוץ מחרש המדבר ואינו שומע, שומע ואינו מדבר, שפטורין מן הראייה.

ואף על פי שפטור מן הראייה, הרי הוא חייב ג-א בשמחה.

ואת שאינו לא שומע ולא מדבר, ושוטה וקטן — פטורין אף מן השמחה, הואיל והם פטורין מכל המצוות האמורות בתורה.⁽¹⁾

1. בדין חגיגה בחרש המדבר ואינו שומע ובאלם השומע ואינו מדבר, נחלקו הראשונים:

הרמב"ם [חגיגה ב ד] כתב: כל החייב בראייה חייב בחגיגה, וכל הפטור מן הראייה פטור מן החגיגה.

אבל התוספות כאן כתבו: רק מי שאינו שומע ואינו מדבר פטור מן החגיגה, אבל האחרים

5. כן פירש הטורי אבן, וחלק על רש"י שהסיוע הוא לסיפא של הבריייתא [וכפשטות משמעות הסוגיא]: וזה וזה כפקחין לכל דבריהם, כי אין ללמוד כן מן המשנה שלא ביארה מי הוא אותו חרש הדומה לשוטה [מלבד תמיהות אחרות במהלך הסוגיא לפי דברי רש"י].

דכתיב: "הקהל את העם, האנשים, הנשים, והטף".

וכתיב באותו ענין: "בבוא כל ישראל לראות". הרי לשון ראייה במצות הקהל.

וכמו כן, גם במצות ראייה כתיב לשון ראייה: "יראה כל זכורך".

ומהגזירה שוה למדים: מה מצות הקהל, פטור בה המדבר ואינו שומע והשומע ואינו מדבר [וכדמפרש ואזיל], אף בראייה פטורים הם.

ומפרשין לה: והתם גבי הקהל — מנלן שהם פטורים?

משום דכתיב במצות הקהל: "למען ישמעו ולמען ילמדו".

ותניא: "למען ישמעו" — פרט לחרש המדבר ואינו שומע.

"ולמען ילמדו" — פרט לאלם השומע ואינו מדבר, שאינו יכול ללמוד כיון שאינו מדבר [כך סלקא דעתין לפרש].

ותמהינן על מיעוט של האילם ממצוות הקהל משום שאינו בכלל "למען ילמדו":

ומבאר הגמרא: מאי שנא לענין מצות ראייה, דפטורי חרש המדבר ואינו שומע והשומע ואינו מדבר, ומאי שנא לענין שמחה דמחייבי?

כי לענין ראייה, גמר, למדנו בגזירה שוה "ראיה ראייה".

"ראיה" האמורה במצות ראייה, מ"ראיה" האמורה במצות הקהל.

כתוב בספר דברים [לא י] בפרשת מצות הקהל:

"מקץ שבע שנים, במועד שנת השמיטה, בחג הסוכות. בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם".

[המלך היה קורא את משנה תורה בעזרה].

"הקהל את העם, האנשים, הנשים והטף, וגרך אשר בשעריך. למען ישמעו, ולמען ילמדו, ויראו את ה' אלהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת".

"ובניהם אשר לא ידעו — ישמעו, ולמדו ליראה את ה' אלהיכם, כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה.

חייבים בחגיגה.

והטורי אבן באבני שהם כאן, פשיטא ליה שכל הפטור מן הראייה פטור מן החגיגה, וכל הפטור מן החגיגה פטור מן הראייה, כיון שרואים אנו בגמרא דילפינן פטורי ראייה מפטורים שנאמרו בחגיגה [כגון "רגלים" האמור בחגיגה, וילפינן מיניה במשנתנו לענין ראייה], ומשמע נמי בגמרא, דילפינן לפטור מן החגיגה

מפטורים שנאמרו בראייה, ראה שם.

וצידד לומר, שאף התוספות מודו בזה, ולא אמרו כן אלא גבי מדבר ואינו שומע שאף בראייה לא כתבה התורה הפטור במקומו, אלא הוא נלמד בגזירה שוה מהקהל, ובקדשים דבר הנלמד בגזירה שוה אינו חוזר ומלמד בבנין אב, אלא שפקפק בזה, כיון שבגמרא זכחים נסתפקה בזה הגמרא, ועלה בתיקו.

למימרא, האם בכוונת התנא לומר דבי לא משתעי, כי זה שאין האילם מדבר, גורם לכך שהוא לא גמר, שאינו יכול ללמוד?!

והא הנהו תרי אילמי דהוו בשבכותיה דרבי, הרי שני אלמים, שהיו בשכונתו של רבי, והיו בני ברתיא [בני בתון] דרבי יוחנן בן גודגדא, ואמרי לה, ויש אומרים, שהם היו בני אחתיא [בני אחותון] דרבי יוחנן בן גודגדא —

דכל אימת דהוה עייל רבי לבית מדרשא, הוה עיילי ויתבי קמיה [כל פעם שהיה רבי נכנס לבית המדרש, היו האלמים נכנסים ויושבים לפני רבי], ומנידי ברישיהו, ומרחשן שפוזתייהו [כאשר היה רבי משמיע את דבריו, היו מנענעין בראשם ושפתותיהם היו מרחשות], ובעי רבי רחמי עליהו ואיתסו [ביקש רבי רחמים עליהם ונרפאו מאלמותם והחלו לדבר] —

ואישתכח, ונמצא כשהחלו לדבר, דהוה גמירי [שהיו בקיאים], על אף אלמותם, בהלכתא [משניות, רש"י] וספרא, וספרי, וכולה הש"ס.⁽²⁾

הרי שאף האלם יכול ללמוד, ואם כן, האיך מתמעט האלם מ"למען ילמדו"?

אמר ביאר מר זוטרא את מיעוט האלם מ"למען ילמדו": קרי ביה "למען ילמדו" [לאחרים]. והאלם אינו יכול ללמד לאחרים.

רב אשי אמר, להכריח כדברי מר זוטרא: ודאי "למען ילמדו לאחרים" הוא! כך, שגם

בלא הקושיא מהמעשה באותם אלמים, מוכרחים אנו לפרש את מיעוט האלם כדברי מר זוטרא, שהוא מ"למען ילמדו", וקרי ביה "למען ילמדו לאחרים". ולא משום "למען ילמדו בעצמם". כי האלמים אכן יכולים ללמוד בעצמם!

משום דאי פלקא דעתך לפרש את מיעוט האילם מחמת "למען ילמדו בעצמם", וכיון דלא משתעי לא גמר [כיון שהאלם אינו מדבר הוא אינו יכול ללמוד] —

תיקשי לך: זהרי ודאי שהחרש המדבר ואינו שומע, כיון דלא שמע — לא גמר! [אינו יכול ללמוד].

ובודאי, כשאמרה תורה: "למען ישמעו", למעטו ממצוות הקהל — הוא מהטעם הזה, שאינו יכול ללמוד.

ונמצא, שבכלל המיעוט "למען ישמעו" התמעט כל מי שאינו יכול ללמוד, שהרי זה הוא עיקר הטעם למעט את החרש המדבר ואינו שומע.

ואם כן, לא היתה צריכה התורה לחזור עוד ולומר "למען ילמדו" כדי למעט את האילם שאינו יכול ללמוד.

כי לדבריך, האי אילם — כיון שלדעתך אינו יכול ללמוד — הרי כבר מ"למען ישמעו" [שהוא כמו "למען ילמדו"] נפקא שהוא פטור!?

אלא ודאי, שאילם, השומע ואינו מדבר, כן יכול ללמוד. ולכן אינו בכלל המיעוט

2. בטעם שלא נזכר בגמרא גם המכילתא והתוספתא, ראה משמר הלוי סימן ו.

ד"למען ישמעו", הממעט כל מי שאינו יכול ללמוד.

ובהכרח שמיעוט האילם מ"למען ילמדו" — משום דקרי ביה "למען ילמדו לאחרים" הוא. וכפי שפירש מר זוטרא.

אמר רבי תנחום: חרש שאינו שומע אפילו באזנו אחת בלבד [ומדבר], אף הוא פטור מן הראייה.⁽³⁾

שנאמר במצות הקהל: "תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם", שהוא לשון רבים, ושתי אזנים משמע. ומכאן יש ללמוד כי מי שאין לו אפשרות לשמוע בשתי אזניו, אינו במצות הקהל.

הרי ילפינן ראייה מהקהל בגזירה שוה.

ותמהינן: זהרי האי "באזניהם" מיבעי ליה: באזניהם דכולהו ישראל?!

כלומר: הרי לשון רבים של "אזניהם" — על אזניהם של כל ישראל הוא הולך, ולא על שתי אזניו של כל אחד [טורי אבן]?!?

ומשנינן: ההוא מ"נגד כל ישראל" נפקא!⁽⁴⁾

כלומר: כיון שאמר הכתוב "תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל", הרי הכל

אמור, ולא היתה התורה צריכה להוסיף "באזניהם". ועל כרחך כוונת התורה בשתי אזניו של כל אחד. וללמד כדרכי תנחום!

ואכתי תמהינן: הרי אין "באזניהם" מיותר לדרשתו של רבי תנחום. כי אי מ"נגד כל ישראל" לבר, הוה אמינא: אע"ג דלא שמעי [הייתי אומר: לא הצריכה תורה אלא לקרוא את התורה נגד כל ישראל, ואפילו לא ישמעו] ולפיכך כתב רחמנא "באזניהם" והוא דשמעי, ולעולם "באזניהם" של ישראל הרבים, ולא בשתי אזניהם של כל אחד?!

ומשנינן: ההוא — שיהיו ישראל צריכים לשמוע — מ"למען ישמעו" נפקא. ולא היתה צריכה התורה להוסיף "באזניהם". ולכן אייתר "באזניהם" לדרשתו של רבי תנחום, שיהיה לכל אחד מישראל שני אזנים לשמוע.

אמר רבי תנחום: חירג אפילו ברגלו אחת, הרי הוא פטור מן הראייה, שנאמר: "שלש רגלים תחוג לי בשנה", שמשמעותו מי שיש לו שתי רגלים.

ומקשינן: והא "רגלים" מיבעי ליה: פרט לבעלי קבין [מי שנחתכו שוקיו, חוקק בתוך עץ מקום להכניס בו את ראש שוקו, ונסמך על הקבים בתנועתו].

3. הקשה הטורי אבן: כיון שאפילו חרש באזנו אחת פטור מהקהל, האיך אמרינן לעיל דחרש שאינו שומע שמיעטתו תורה מהקהל, הוא משום שאינו יכול ללמוד, והרי אפילו חרש באזנו אחת שיכול ללמוד, אף הוא אינו במצות הקהל?!?

4. בתוספות הביאו מירושלמי שתלו דין זה

ודרשה זו במחלוקת רבי יוסי ורבנן בענין אחר. שנאמר "ולבני אהרן תעשה כותנות": לדעת רבנן שתי כותנות לכל אחד, ולדעת רבי יוסי כותנת אחת לכל אחד. והוא הדין כאן, לרבנן משמע שתי אזנים לכל אחד ואחד מישראל, ולרבי יוסי משמע שדי באוזן אחת לכל אחד ואחד מישראל.

ומשנינן: **ההוא** – מיעוט של פרט לבעלי קבין – **מ"ש** שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך **נפקא!**

שהרי "פעמים" מתפרש "רגלים" [כדמפרש ואזיל], ומשמע: רק אדם שיש לו רגלים חייב בראייה. ונתמעטו בכך בעלי קבין, ואיתר ליה "רגלים" לדרשתו של רבי תנחום.⁽⁵⁾

דתניא: "פעמים":

אין "פעמים" אלא רגלים.⁽⁶⁾

וכן הוא אומר: "תרמסנה רגל" [ענין דריכה, מצודות] **רגלי עני פעמי דלים** [רגלי העני ופעמי הדלים ירמסו אותה, מצודות].⁽⁷⁾

ואומר, עוד אתה למד שאין פעמים אלא רגלים, ממה שנאמר: **"מה יפו פעמיך בנעלים"** [מה מאד יפו רגלייך, כשהם בתוך הנעלים המהודקים בהם, לא יעדפו ולא יחסרו. מצודות] **בת נדיב**.

דרש רבא: מאי דכתיב "מה יפו פעמיך בנעלים, בת נדיב" – כך היא משמעות הפסוק:

"מה יפו פעמיך בנעלים" – **כמה נאין רגליהן של ישראל בשעה שעולין לרגל.**⁽⁸⁾

"בת נדיב" – האומה הישראלית, שהיא **בתו של אברהם אבינו, שנקרא "נדיב"**, על שם שנדבו לכו להכיר את בוראו [רש"י].

והראיה שנקרא אברהם "נדיב", שהרי כל הגרים שהתנדבו מעצמם להכנס תחת כנפי השכינה נקראים על שמו. [עץ יוסף]

שנאמר: **"נדיבי עמים"** [הגרים המתנדבים מבין העמים לקבל עליהם עול מצוות] **נאספו, והם – עם אלהי אברהם**. [מלבי"ם]

וכי רק **אלהי אברהם** הוא ולא **אלהי יצחק ויעקב?**

אלא, אלהי אברהם, שהיה תחילה לגרים.

5. בטורי אבן [באבני שהם] כתב להוכיח מכאן, שכל מי שפטור מן הראייה פטור מן החגיגה. שהרי אם לא כן האיך אנו אומרים ש"פרט לבעלי קבין" יש ללומדו מ"פעמים" האמור בראייה, ומיותר "רגלים" האמור בחגיגה לדרשת רבי תנחום? והרי צריך את "רגלים" האמור בחגיגה למעט בעלי קבין אף מחגיגה?! ועל כרחך שלומדים זאת מראייה. וזה כשיטת הרמב"ם, ולא כפשטות שיטת התוספות שחלקו על זה [ראה לעיל בהערה גבי חרש].

6. ברש"י כתב: אלא רגלים, אדם שיש לו רגלים. וראה עוד ברש"י ד"ה פעמיך בנעלים.

7. במצודות שם הביא עוד פסוק להוכיח ש"פעמים" הם "רגלים", ממה שנאמר בתהלים פרק ע"ד: **"הרימה פעמיך למשואות נצח, כל הרע אויב בקודש"**. ופירש שם במצודות: הרם רגליך ללכת להחשיך עד שינצח את כל האויב העושה הרעה בבית המקדש. ורש"י פירש שם באופן אחר.

8. ביאר המהרש"א: כל מי שאין רגלו יפה אינו עולה לרגל, וכמו ששנינו שהחגר פטור מן הראייה, ולפיכך אמר: מה נאין רגליהן של ישראל.

ולפיכך תלה זאת בנעלים, כי מי שהולך יחף הולך בצער, כמו שנאמר: מנעי רגלך מיחף.

ולפיכך כשמדבר על הגרים מזכיר את אברהם.⁽⁹⁾

ומביאה עתה הגמרא עוד דרשה בשם רב תנחום:

אמר רב כהנא: דרש רב נתן בר מניומי משום רבי תנחום:

מאי דכתיב "ויקחוהו [את יוסף] וישליכו אותו הבורה, והבור ריק אין בו מים".

וכי ממשמע שנאמר "והבור ריק", איני יודע מעצמי שאין בו מים! ולמה הוצרך הכתוב לומר שאין בו מים? אלא, בא הכתוב ללמד, שרק מים אין בו, שלא היה הבור ריק אלא ממים, אבל נחשים ועקרבים יש בו. ואף על פי כן לא ניזוק יוסף [מהרש"א].⁽¹⁰⁾

תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר בן חסמא, שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, שיום טוב היה, וחייב אדם לכבד את רבו בהקבלת פניו [רש"י].

אמר להם רבי יהושע: מה חידוש היה בבית המדרש היום?

אמרו לו רבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר בן חסמא: תלמידך אנו! ומימך אנו שותין! ואין זה מן הראוי שנדבר בפניך [רש"י].

אמר להם רבי יהושע:

אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש! (11)

אמרו לי: שבת של מי היתה? של רבן

9. כתבו התוספות: תחילה לגרים, שנצטווה על המילה טפי מכל אותם שלפניו.

ולפי מה שפירש רש"י שהגרים נקראים "נדיבים", וכן אברהם נקרא "נדיב", והם נקראים כך משום שהתנדב לבם להכיר את בוראם, הרי "תחילה לגרים", היינו שאברהם היה הראשון שהכיר את בוראו.

10. הקשה הרא"ם: לימא קרא "אין בו מים" ולא יאמר "והבור ריק"?!

תירץ מהרש"א: אי לא הוה כתיב אלא "אין בו מים", הוה אמינא דלגופה אתי לומר שלא היה בו מים, ולא היינו מדייקים שנחשים ועקרבים יש בו.

עוד הקשה הרא"ם [הביאו המהרש"א]: כיון שהיו בו נחשים ועקרבים, אם כן האיך אמר הכתוב: וישמע ראובן "ויצילהו מידם" וגו' ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר. והרי כיון שהיו

בו נחשים ועקרבים אין זו הצלה, שהרי ביבמות איתא: הנופל לבור שיש בו נחשים ועקרבים מעדין עליו שהוא מת, כי ודאי ימות?!

ותירץ: לא ידע ראובן שיש בו נחשים ועקרבים.

ובפענח רזי תירץ [הביאו המהרש"א]: הוא אמר להם להשליך לבור אחר, והם השליכו לבור שיש בו נחשים ועקרבים, ודקדק כן מלשון הכתובים, ראה שם.

ובעץ יוסף הביא משם הזוהר: כיוון ראובן להצילו מיד בעלי בחירה, שמיד בעלי בחירה אין יכול להציל אפילו זכויות שלו ושל אבותיו, אבל נגד נחשים ועקרבים ידע ראובן שזכות יוסף וזכות אבותיו יעמוד לו.

ויש מי שדקדק כן מלשון הפסוק: וישמע ראובן ויצילהו "מידם", ללמדך, לא הצילו אלא מידם ולא מנחשים ועקרבים.

11. לכאורה נראה הכוונה, שהם אמרו לו:

גמליאל או של רבי אלעזר בן עזריה, שהיה רבן גמליאל דורש שלש שבתות ורבי אלעזר בן עזריה אחת [ברכות כח א]?

אמרו לו: שבת זו — של רבי אלעזר בן עזריה היתה.

אמר להם רבי יהושע: ובמה היתה הגדה היום?

אמרו לו: בפרשת הקהל!

אמר להם רבי יהושע: ומה דרש בה רבי אלעזר בן עזריה?

אמרו לו, כך דרש: כתיב "הקהל את העם האנשים הנשים והטף".

והרי אם אנשים באים כדי ללמוד, והנשים באות כדי לשמוע את המצוות שידעו לקיימן [מהרש"א], הטף למה באין? (12)

[אלא, ירושלמי] כדי ליתן שכר למביאייהו. (13)

תמה עליהם רבי יהושע: מרגלית טובה היתה בידכם [הדרש הנפלא הזה] ובקשתם לאבדה ממני, השתמטתם תחילה מלומר לי?!

הוסיפו ואמרו רבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר בן חסמא לרבי יהושע:

ועוד דרש רבי אלעזר בן עזריה באותה שבת: כתיב: את ה' האמרת [שבחת, רש"י] היום, וה' האמירך היום.

אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שבח אחד שבח מיוחד לומר "אין כמוך" לכך בחרנוך לאלוה [רש"י], ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. (14)

אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, דכתיב: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.

ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: ומי בעמך ישראל גוי אחד בארץ. ג-ב

אשמע ואלמד כל מה שאמרו שם, ואין צורך לבטל זמן בהליכה.

וזה הוא שלימד רבי אלעזר לא כן, שהרי אף אם יהיה אמת כדבריך שהאנשים והנשים אינם באים אלא כדי לשמוע וללמוד, מכל מקום הטף למה באין?! אלא על כרחך שעיקר טעם מצוה זו היא ההבאה עצמה, וכך באנשים ונשים הטעם העיקרי הוא שיבואו לעזרה לשמוע וללמוד ולא ישבו בכיתם, כי ברוב עם הדרת מלך.

14. לפי פירוש רש"י: חטיבה הוא מלשון שבת, כמו: חטובות אטון מצרים, ופירושו: משוכחות; הערה ברש"י בעין יעקב.

ובמהרש"א הביא מדברי רש"י בחומש, שכתב: האמרת והאמירך, הוא לשון הפרשה

הואיל ותלמידך אנו ודאי לא נוכל לחדש לך מה שאינך יודע, ועל זה אמר להם: אין בית המדרש בלא חידוש. אלא שמרש"י לא משמע כן.

12. ביאר מהרש"א: אף דכתיב באותו ענין: ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו?! היינו בקטנים שהגיעו לחינוך, ומאמר זה על הקטנים שלא הגיעו לחינוך.

13. בעיון יעקב פירש, שבא רבי אלעזר בן עזריה להוציא מלב האומר: למה לי טורח ההליכה לעזרה, והרי כל ענין הקהל משמע לכאורה מן הכתובים שהוא כדי לשמוע וללמוד, ואם כן למה לי לילך, אשב בכיתי ואחר כך